

УДК 821.161.2 – 31.09+929Яворівський

Двуличанська О. А.

Топос міста в романі В. Яворівського „Марія з полином наприкінці століття”

Початок ХХ століття характеризується швидкими темпами розвитку промисловості, значно збільшується кількість міст, які здебільшого утворюються навколо промислових центрів. Процеси індустріалізації, науково-технічного прогресу були тими соціально-побутовими факторами, які спричинили появу урбаністичної культури, зокрема, літератури як вираженого індикатора будь-яких змін у соціумі. Стрімкі процеси урбанізації, що врешті набули глобального характеру, призвели до кризового становища не лише соціально-економічної, а й духовної сфери життя людства. Багатопроблемність урбаністичних процесів в сучасному соціокультурному просторі становить значний інтерес для світової літератури, та української – як невід’ємної її складової.

Як стверджує В. Фоменко у монографії „Місто і література: українська візія”, усі проблеми людини сучасний літературний процес розглядає в площині міста. Це стосується й новітньої української літератури, багаторівневість розвитку сутнісних значень якої обумовлюється не лише зміною тематики чи героїв (від „міських” до „сільських”), а й новими тенденціями суспільного розвитку, „де «Вічне Село» поступається «Вічному Місту»” [5, с. 305].

Посилений інтерес літературознавців до розробки урбаністичної теми в українській літературі виникає на зламі ХХ – ХХІ століть при поглибленому дослідженні раніше ігнорованих процесів, що відбувалися в літературі, починаючи ще з 20-х років минулого століття. Так, С. Павличко розглядає тему урбанізму в контексті малодослідженого на той час (1997) модернізму національної літератури [2]. У подібного характеру дослідженнях недавнього минулого означеній проблемі відведено окремі чітко сформульовані розділи [1]. Актуалізації набули дослідження міста як „тексту”, топосу конкретного міста у творчості окремих письменників. Таким чином з’являються „алуштинський”, „київський”, „львівський”, „чернівецький” тексти. Найбільш ґрунтовним у цьому річищі видається дослідження літературознавця В. Фоменко „Українська урбаністична проза ХХ століття: еволюція, проблематика, поетика” (2008) [6], в якому комплексно розкрито генезу, становлення,

еволюцію та своєрідність феномену урбаністичної тематики в українській літературі ХХ століття.

Мета нашої розвідки полягає в художньому аналізі топосу міста в романі українського письменника Володимира Яворівського, який належав до когорти молодшого покоління „шістдесятників”. Об’єктом дослідження є роман „Марія з полином наприкінці століття” (1987), в якому найбільш яскраво простежуються означений аспект і виявляється світоглядна позиція самого письменника стосовно цих процесів.

В основу сюжету роману „Марія з полином наприкінці століття” покладені події, що сталися на Чорнобильській атомній станції 26 квітня 1986 року. Трагедію та її наслідки В. Яворівський передає через долі членів родини Мировичів, старший син якої був автором проекту цієї атомної станції, а менший одним із перших загинув під час вибуху. На нашу думку, таким чином автор стверджує декілька принципів буття людини: по-перше, за кожний свій вчинок вона несе персональну відповідальність і особисто спокутує скоєні, навіть не навмисне, прогріхи, по-друге, за здобутки та матеріальні блага цивілізаційних процесів доведеться розраховуватися не тільки сучасникам, а й нашим нащадкам у незалежності від місця проживання.

Фізичний, зовнішній простір роману репрезентовано селищем Городища і містом. Місто в романі постає типовим для радянської дійсності промисловим центром, в яке, в силу його прогнозованої перспективності та потужності виробництва, з’їжджаються мешканці навколишніх територій (зокрема, сіл) задля забезпечення власного майбутнього. Романтичний та утверджуючий пафос у його характеристиці, а також метафора „молоде місто” у наративній структурі тексту мають амбівалентний характер: надають оповіді певного оптимізму і в той же час посилюють її трагізм з огляду на визначеність розгортання подальших документальних подій фабули. На асоціативному рівні місто співвідноситься із календарним часом літа як найбільш придатної для життя в усій його красі пори року. Поряд із асоціативним, образним зображенням міста у творі В. Яворівського постають і реалістичні, матеріальні складові структури топосу. Так, на підтвердження високого потенціалу життєпридатності автор використовує ту деталь, що, зважаючи на престижність Ленінграду як простору для життя, одна родина обміняла своє помешкання на квартиру в північній столиці „без доплати” [7, с.18], таким чином ще раз наголошуючи (матеріальним аспектом) на прогнозованому „великому майбутньому” новоствореного міста.

Акцентуємо увагу на тому, що у творі В. Яворівського місто не має конкретизованої назви. З одного боку, це є об’єктивним фактором у силу історичної визначеності фізичного локусу, про який йдеться у творі. З іншого – це обумовлено тим, що автор схиляється до думки про ймовірність подібної трагічної ситуації в будь-якому із подібних

промислових містечок атомників у силу багатьох причин, однією з яких є недбалість управлінської системи.

Місто у романі персоніфікується, уособлюючи собою той технічний прогрес та досягнення цивілізації, завдяки яким села стають „неперспективними”. Воно постає як своєрідний „споживач” внутрішніх ресурсів вихідців із села. Цивілізаційні процеси нищать ті споконвічні (в основі своїй гуманістичні) цінності українського народу, які ще збереглися на селі, а в просторі міста вважаються „архаїчними”, „немодними” [7, с. 17]. На підтвердження цього своєрідною антитезою із саркастичним забарвленням виступає вислів про те, що „села відчутно заниділи..., але ... щогодини місто дає в енергосистему чотири мільйони кіловат” [7, с. 18].

Зазначимо, що одним із засобів зображення топосів міста/ села є відображення світосприйняття та світовідчуття його мешканців. Як справедливо зазначає А. Степанова, у реалістичній літературі (а саме до такої ми відносимо роман В. Яворівського) місто є тим соціальним середовищем, яке формує особистість, „впливає на її душу”, при цьому вплив цей здебільшого є згубним [4, с. 64]. Героїв твору із родини Мировичів, незважаючи на те, що всі вони є вихідцями із села, умовно можна поділити на три групи: представники „міського” типу мислення (Олександр, його дружина Ольга, Людмила); „перехідного” типу, який автор мотивує або захопленням своєю роботою (Микола, Григорій), або впливом міста як рідного для людини середовища, з яким вона себе співвідносить (Олеся); „сільського” типу (Марія, Одарка, Федір). Важливим при цьому є елемент мотивування зміни героєм сільського простору на міський. Особливої гостроти та відвертості набуває пояснення причин, що звучить із уст сусідів-городнишків під час похорон старого Мировича. Художній простір села найкраще характеризується через героїв „перехідного” типу, які, перебуваючи в ньому, ніби на час змінюють свої пріоритети у житті, надаючи великого значення проблемам духовності.

Негативно забарвленою є оцінка автором одного із виявів урбанізаційних процесів – використання села як локусу для вдоволення мешканцями міста власних забаганок (придбання дач). Опис насадження городів Марією Мирович (як берегинею прадавніх традицій українців) та її сусідами-киями має виражений антитезовий характер, що виявляється у кількісному складі працівників (Марія одна робить набагато більше, ніж міські вдесятьох), деталях одягу (Миновичка в „чорному чоловічому піджаку, в теплих сукняних бурках, у сірій хустині” [7, с. 68], дачники – в плавках, купальниках), внутрішньому світі героїв (ставлення до землі, народних святинь, традицій). Характеру оксюмору набуває вислів „на поминках гуляємо”, що представлений у діалогічному мовленні дачників та підкреслює цинічність „міського” типу мислення. Ще одним підтвердження цього виступає художня деталь, що жіноча білизна сохне на гіллі калини, в символічному полі

значень якої значиться чистота й духовна краса жінки, „Україна”, „батьківщина”. Заперечуючим пафосом просякнуті роздуми оповідача, які в даному випадку виражають і погляди самого В. Яворівського, який співвідносить і себе безпосередньо з сільською громадськістю, про перебування „міщан” на лоні природи, рідної землі, що в першій своїй частині набувають форми риторичного запитання: „Нащо вони нам, ці любителі модної нині не лише серед міщан «ностальгії» по землі, тиші, селу, усамітненню? Здебільшого не несуть вони в ці неперспективні села ні культури, ні душі, ні нових звичаїв, а лише дачну безтурботність, моральну втому від великих міст та цивілізацій... Вони тут *чужі, без коріння, без істинних життєвських турбот* [курсив наш – О. Д.]” [7, с. 70].

Отже, особливості духовного світу представників того чи іншого топосу унаочнюють особливості тих соціокультурних процесів, що відбуваються на їхніх теренах.

Важливими для розуміння смислової заданості міської свідомості і таким чином основної ідеї міського тексту, за А. Степановою, є міські топоси [3]. Топос міської лікарні з нещодавно відкритим наркологічним відділенням, міського базару з дефіцитом товарів, які можна купити лише у знайомих, зміст центральних газет міста відбивають суспільно-політичні й економічні реалії другої половини 80-х років ХХ століття. Ще одним засобом відтворення художнього часу роману виступають лозунги на зразок „Що ти дав Продовольчій програмі?” [7, с. 66], „Перебудова – справа всіх і кожного” [7, с. 68], що посилюють читацьку рецепцію духу „перебудовчої” епохи. Топосом природно-культурної сфери в романі виступає міський парк, який, зважаючи на ще несезонний період, малолюдний і тому уособлює простір справжнього відпочинку людини від міської марності. На прикладі трьох пар (хлопчик із дівчинкою, Олеся з Романом, бабуся з дідусем), що знаходяться на тлі міського парку, автором розкриваються три основні стадії стосунків між чоловіком і жінкою. Вчинки, діалогічне мовлення, внутрішні монологи-роздуми героїв характеризують три етапи життя людини: дитинство, юність, старість. Символічного значення в цьому плані набуває в романі образ „чортового колеса”, котре втілює колообіг життя, його абсурдність, що є одним із характерних мотивів урбаністичної прози.

Окремим художнім простором у романі постає атомна електростанція як втілення інноваційних процесів цивілізації і, разом із тим, простором, в якому найглибше відображено професійну безвідповідальність радянського керівника, намагання протистояти цьому деяких „мислячих” підлеглих, а також факти всебічного замовчування життєво важливої інформації, що також було однією з реалій часів радянської влади.

Таким чином, топоси міста виступають у творі В. Яворівського виразниками зовнішніх процесів та особливостей внутрішнього, духовного, інтимного життя людини, в контексті яких виявляються

філософські мотиви роману про швидкоплинність життя та вміння цінувати його, значення ключових для кожної людини понять „любов”, „родина”/ „рід”, „батьківщина”.

Отже, у романі «Марія з полином в кінці століття» виникає своєрідна опозиція міста і села. Друге, на відміну від першого, є осередком духовності, національних, родових цінностей. Проте, в силу реалістичності стилю, В. Яворівський не ідеалізує село, яке постає в його творі з певним колом проблем, що є даниною тогочасній дійсності. Місто, не маючи ще власних звичаїв та традицій, які є одними зі складових поняття „духовність”, нищить виплекані та збережені століттями засадничі основи буття української нації.

У тому, що сталася така страшна трагедія, письменник убачає результат не тільки похибок і прорахунків керівництва ЧАЕС, тоталітарної системи, а й той спосіб мислення, всездозволеність, нівелювання будь-яких моральних настанов сучасної „міської” людини.

Література

1. Мовчан Р. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі: монографія/ Р. Мовчан. – К.: ВД „Стилос”, 2008. – 544 с. **2. Павличко С.** Дискурс модернізму в українській літературі: монографія/ С. Павличко. – Київ: Либідь, 1997. – 360 с. **3. Степанова А.** Городской текст: литературоведческий смысл понятия/ А. Степанова// Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. / Відп. ред. В.А.Зарва. – К.-Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект – Поліграф», 2007.– Вип.ХІІІ: Лінгвістика і літературознавство. – С. 151-162. **4. Степанова А.** Місто на межах: естетичні грані образу в літературі перехідних епох/ А. Степанова// Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. / Відп. ред. В.А.Зарва. – 2009. – Випуск ХХІІ. – С. 61-71. **5. Фоменко В.** Місто і література: українська візія / В.Г. Фоменко. – Луганськ: Знання, 2007. – 312 с. **6. Фоменко В.** Українська урбаністична проза ХХ століття: еволюція, проблематика, поетика : автореф. дис.... д-ра філол. наук : 10.01.01 / Фоменко Віра Григорівна ; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2008. – 40 с. **7. Яворівський В.** Марія з полином наприкінці століття: Роман. У 5 т. / В. Яворівський// Передмова П. Загребельний. – К.: Фенікс, 2008. – Т. 3. – 482 с.

Двучлчанська О. А. Топос міста в романі В. Яворівського „Марія з полином наприкінці століття”.

Ключові слова: топос, місто, село, урбанізація, герой, художній простір. У статті проаналізовано топос міста в одному з кращих творів про чорнобильську трагедію „Марія з полином наприкінці століття” В. Яворівського. Увага зосереджена на бінарній опозиція „місто – село”,

що особливо яскраво постає в аналізованому романі, та репрезентує „духовну” модель сучасного українського суспільства.

Двуличанская Е. А. Топос города в романе В. Яворивского „ Мария с полынью в конце столетия ”.

Ключевые слова: топос, город, деревня, урбанизация, герой, художественное пространство.

В статье проанализирован топос города в одном из лучших произведений о чернобыльской трагедии „Мария с полынью в конце века” В. Яворивского. Внимание сосредоточено на бинарной оппозиции „город – село”, что особенно ярко предстает в рассматриваемом романе, и представляет „духовную” модель современного украинского общества.

Dvulichanskaya H. Topos city in the novel of V. Yavorivskiy „Maria with wormwood at the end of the century”.

Keywords: topos, city, village, urbanization, hero, art space.

The article analyzes topos city in one of the best works of the chernobyl tragedy „Maria with wormwood at the end of the century” by V. Yavorivskogo. The focus on binary oppositions „town – village”, which appears particularly evident in the novel, and represents the "spiritual" model of modern Ukrainian society.